

Biologi på medeltiden

Under medeltiden inträffade händelser som kom att påverka landskap, bebyggelse och människors liv under lång tid. Ett flertal pestepidemier härjade Europa, familjer utplånades, gårdar ödelades och samtidigt försämrades klimatet. Detta ledde fram till vad dagens forskare kallar ”den senmedeltida agrarkrisen”.

Människan formar landskapet

Under den tidiga medeltiden ökade befolkningsantalet i Norden, förmodligen som en följd av goda skördar och bra väder (medeltemperaturen beräknas till ett par grader varmare än dagens). De flesta öppna ytor nyttjades som odlingsmark, och man bröt även nya marker, fällde skog och hägnade in beteshagar. Det system av in- och utägor som börjat utvecklas redan under järnåldern fortsatte att forma tydliga gränser mellan den bättre jordbruksmarken och de magrare ängs- och hagmarkerna. Åkrarna var små och splittrade i landskapet för att utnyttja de bästa jordarna där de fanns. Under medeltiden brukade man marken efter två- och treskiftessystem där mark som inte odlades låg i träda ett år. Avkastningen av odlingen var låg, ungefär tre gånger utsädet mängd. Kornet var det dominerande sädeslaget, men råg och lite vete odlades också.

Svedjebruk och en stor efterfrågan på kol till bergslagens hyttor gjorde att stora skogsområden försvann och skapade ett betydligt öppnare landskap än det vi idag ser i Västmanland. En del lövträd försvann också till följd av att klimatet blev kallare i mitten av medeltiden, medan granen istället kunde växa längre söderut.

En del nya växter introducerades under medeltiden, främst tack vare klostren dit munkar och nunnor fört med sig både nya kunskaper och plantor. Några exempel är fruktträd som päron och plommon, vilka omsorgsfullt förädlades och anpassades efter klimatet. Många krydd- och medicinalväxter spreds också utanför klostrens murar.

Kulturlandskapet och pesten

Omkring år 1350 drabbades Norden av den hårdaste i raden av pestepidemier, Digerdöden. Man uppskattar att ca 1/3 av Europas befolkning (ca 40 miljoner) dog under loppet av några år. Hela byar och till och med städer kunde ödeläggas efter ett pestutbrott. Exakt vilken sjukdom det rörde sig om och hur den spreds har nyligen börjat omprövas av forskarna. Att

det var råttor som spred olika former av lung- eller böldpest verkar alltmer osannolikt. Idag tror många att pestepidemierna börjat som någon form av zoonos, en smitta mellan djur och människa. Det bör dock ha varit människorna som smittade varandra vidare, då djuren i allmänhet dör av sjukdomen långt före människorna.

Pestepidemierna fick till följd av att odlingsmark växte igen, gårdar förföll och landskapet förvildades igen. Förutom detta försämrades dessutom klimatet tillfälligt. Under en period var somrarna regniga, vintrarna ovanligt kalla och vårarna sena. I arkeologiskt material kan man fortfarande se spåren efter den s.k. agrarkrisen i form av just övergivna byar och rester av medeltida åkerbruk. En del områden lades så öde att de aldrig återerövrats igen. För de flesta människor som överlevt pesten innebar det dock en chans man inte tidigare fått. Kungamakt och kyrka uppmuntrade stadsbor att flytta ut till ödegårdarna och ta dem i besittning. En fattig person hade chansen att bli storbonde.

Hälsa och hygien

I många fall är en god hälsa beroende på om man kan hålla en god hygien. Under medeltiden verkar det ha förekommit många ytterligheter, från att tvaga sig rituellt till att betrakta tvål och vatten som något fåfängt och därför syndigt.

I städerna stod husen tätt, djur och människor trängdes på små utrymmen och avfall och träck tömdes direkt på gatorna. Trots dessa förhållanden verkar människor inte ha varit påtagligt sjukare än under andra tider, motståndskraften var förmodligen bättre när man var van vid smuts och sjukdomar. På landet var dock förutsättningarna för ett hälsosamt liv bättre, och tillgången på mat från det egna jordbruket gjorde folket mindre känsligt för bristsjukdomar orsakade av svält. Hur det stod till med hygien vet man inte så mycket om, men det troliga är att traditionerna sedan järnåldern att löga sig på lögaredagen, att bada om lördagen, levde kvar där längre.

I städerna fanns det allmänna badstugor dit man gick delvis för att bli badad, men också för att umgås socialt med vänner, affärsbekanta och släktingar. Badhusen var illa sedda, framförallt av kyrkan, eftersom män och kvinnor kunde bada och umgås tillsammans. Prostitution var också vanligt förekommande och förknippat med badstugorna.

1100

Svealand
kristnas

Masugnen

1248

Birger Jarl
regent

1350

Diger-
döden

1391

Birgitta
helgon

1397

Kalmar-
unionen

1450

Boktryckar-
konsten

1492

Columbus

Man brukar idag bedöma en befolknings hälsa och välstånd bl.a. utefter dess medellivslängd och medellängd. För att räkna ut det mäter arkeologer de skelett man hittar från medeltiden, liksom man bedömer deras troliga ålder vid dödstillfället. Detta ger dock ingen rättvisande bild i och med att man inte har ett tillräckligt stort material att undersöka, samt att medellivslängden räknas ut som ett snitt av alla individer man hittar. Om hälften av alla människor vid en undersökning dött innan 6 års ålder blir medellivslängden alltså väldigt låg. Av samma orsak kan det verka som om det är väldigt stora skillnader på både medelålder och längd mellan olika regioner.

Sex och samlevnad

Synen på kroppen och sexualiteten under medeltiden är motsägelsefull och tudelad. Munkar, nunnor och präster förväntades leva i celibat hela livet för att kroppens behov inte skulle ta uppmärksamhet från Gud. Kroppen var syndig, svag och "onödig". Sex skulle endast förekomma inom äktenskapet i syfte att avla barn. Sexuell lust hade inget värde, utan var direkt syndig. Kyrkan ville också reglera de tidpunkter då äkta makar fick ha sex. Det fick inte ske på en söndag eller under fastan, inte heller under några kyrkliga högtider, helgondagar eller under kvinnans menstruation. Om ett par på allvar högaktade alla dessa regler skulle det i princip endast finnas ett fåtal veckor om året då sex var helt tillåtet.

I själva verket var det få som höll sig till dessa regler, det kan man inte minst se genom att studera vilka straff som utdelades för att ha brutit mot dem. Under bikten bekände man sina synder för prästen, och blev ålagd att göra bot. Vissa regler var hårdare än andra; incest, otrohet och att genom trolldom försöka öka sin partners lust belades med längre botgöring än t.ex. onani, viss homosexualitet eller sexuella förbindelser mellan unga, ogifta personer.

Arbetstips

- Skulle en sjukdomsepidemi kunna få lika stora följder idag som under medeltiden? Visserligen har vi bättre läkarvård och mediciner, men det uppkommer ständigt "nya" sjukdomar, t.ex. HIV, Ebola eller Fågelinfluensa.
- Försök beräkna medelålder och medellängd på skolan. Tar man bara med eleverna får man ett resultat, tar man med lärarna i beräkningen blir det ett annat. Är det rättvisande för majoriteten?

- Hur ser man på sexualitet och kropp idag? Hur mycket har det ändrat sig sedan medeltiden, eller bara på 50, 25 eller 10 år? Läs i äldre böcker och tidningar om bilden av sexualitet och jämför. Vad har vi för "rättesnöre" att hålla oss till idag? Religionen, media, kompisarna, föräldrarna?

Att läsa vidare

Jordbruk, landskapsomvandling och den senmedeltida agrarkrisen beskrivs ingående av Janken Myrdal i serien *Det svenska jordbrukets historia*, författaren har också skrivit många andra böcker och artiklar om just medeltidens jordbruk och digerdöden. Läs gärna *Stora döden* av Dick Harrisson för att få en jämförande bild av pestens spridning och orsaker. Sexualitet och synen på sex finns bra och roligt beskrivet ur många vinklar i boken *Den dynamiska medeltiden* av Michael Nordberg.

Kulturmiljöer i Västmanland

Man kan fortfarande se spåren av medeltidens jordbrukslandskap på de ställen där jordbruket avstannat och sedan inte tagits upp igen. Mälardalen och Västmanland hör till de delar av Sverige som odlats och befolkats mest intensivt under århundradena från medeltiden och framåt. Spåren efter medeltiden är därför få och svårtydda.

I Sevalla (Västerås kommun) i närheten av hembygdsgården finns det tydliga odlingsterrasser, s.k. fornåkrar, vars ursprung kan vara från medeltiden. Man kan se att odlingslotterna varit små och avgränsade av de jordvallar som bildats vid plöjningen. Liknande lämningar finns också i Darsta backar (Kungsåra, Västerås) och på andra platser i länet.

